

FRANCESC MASSIP-LENKE KOVÁCS,
*EL BAILE: CONJURO ANTE LA MUERTE.
PRESENCIA DE LO MACABRO EN LA
DANZA Y LA FIESTA POPULAR*
(Ed. CIOFF, 2004)

DANIEL PIÑOL ALABART

Parlar de la mort en el món actual sempre resulta una gesta que no sempre resulta reeixida. S'intenta evadir el tema, es diu que no val la pena parlar-ne o, fins i tot, que és millor oblidar-lo. Els mitjans de comunicació en parlen quan donen notícies d'atemptats, d'accidents o de defuncions de personatges més o menys cèlebres, però en les informacions es procuren amagar imatges explícites. Així doncs, sembla com si el que es pretén és amagar un dels fets més segurs que es donen al llarg de la vida. Malgrat tot en la societat occidental, que és on es fa més evident l'actual rebuig de la mort, es produeix tot un sistema simbòlic i uns rituals que pretenen donar respostes individuals i col·lectives davant de la mort, amb l'objectiu de dissimular-la i defugir-la. Només cal veure com han evolucionat els ritus funeraris en els darrers anys, com han proliferat els tanatoris, allunyant els difunts i la mort de l'àmbit domèstic i també apartant els moribunds de les llars tot arraconant-los, sols, a les habitacions dels hospitals. Han desaparegut els períodes de dol, el color negre ja no s'identifica amb mort i es viu com si mai s'hagués de morir. Un dels darrers ritus que podríem incloure perfectament en aquesta tendència és la possibilitat que hi ha de fer un diamant amb les cendres que resulten de la incineració d'un cadàver. La complexitat del procés es tradueix en l'elevat cost d'aquesta conversió de les restes d'un difunt. Però també suposa un cert consol dels familiars i amics vius gràcies a la perdurabilitat d'aquella persona morta.

Davant d'un fet així podem fer diverses lectures i arribar a conclusions molt variades, però el que és cert, és que la mort continua infonent temor i inseguretat a la gran majoria d'habitants del món i, sobretot en la societat occidental. Els motius d'aquestes pors són diversos i arrenquen de moltes generacions enrera....Per a copsar aquestes evidències caldria anar veient cada una de les cultures i analitzar les actituds individuals i col·lectives davant d'un fenomen tan natural com és la mort. Segurament trobaríem múltiples actituds, ritus, discursos, la majoria dels quals s'encaminen a cercar el consol davant del dolor que provoca la mort en qualsevol societat.

El llibre que tenim a les mans pot ser una bona ajuda per a comprendre el per què els homes i dones de tots els temps han buscat aquesta consolació i de quines maneres ho han fet. El mateix títol del llibre ja ens indica, d'una forma ben clara, amb quines maneres s'ha encarat la mort al llarg del temps, essent el ball i el teatre un conjur per pal·liar el dolor que comporta el morir, no tant per als qui moren sinó, sobretot, per als qui resten al món plorant la partença de l'ésser estimat. A la vegada és també una mostra de com les diverses societats han integrat en la seva forma de viure la inevitable presència de la mort. D'entrada, doncs, el plantejament inicial de l'obra és molt interessant, per això, quan se'm va fer la proposta de ressenyar aquest llibre no vaig dubtar ni un moment. En primer lloc, perquè tracta un tema de recerca que resulta apassionant: la mort. Els historiadors que d'una o altra forma ens hem enfrontant amb aquesta temàtica hem descobert una via molt interessant per a conèixer la Història des d'un altre punt de vista. Tampoc no vaig vacil·lar a l'hora d'acceptar l'encàrrec de la ressenya perquè, ja des d'un principi, el llibre es presentava com un bon treball de recerca, tot i que no és exclusivament un llibre d'Història.

Per als estudiosos del teatre és una obra fonamental, ja que aporta noves dades i anàlisis sobre la mort relacionada amb la dansa i el teatre. El llibre, des d'aquest punt de vista, s'emmarca dins dels estudis de la història del teatre, de la dansa, del folklore i de l'etnografia. Queda ben demostrat amb les notes a peu de pàgina que serveixen per a recolzar les afirmacions dels autors, i amb la bibliografia present al final del llibre. Es demostra també que no és només un llibre d'Història, sinó que va més enllà i analitza realitats actuals del folklore entorn de la mort. Malgrat tot es pot llegir el llibre amb ulls d'historiador ja que complementa altres estudis que s'han anat realitzant en les darreres dècades. Entre tots ells és obligat els treballs dels francesos Michel Vovelle, Philippe Ariès, Jacques Le Goff, Jacques Chiffolleau, de l'italià Alberto Tenenti, o ja més a prop, amb els treballs d'Emilio Mitre, o els diversos congressos i jornades celebrats a Espanya que s'han anat publicant en diversos reculls –Núñez-Portela, *La idea el sentimiento de la muerte en la Historia y en el Arte de la Edad Media*, 1986; *Semana Internacional de Estudios Medievales*, BCN, 1986; *Muerte, religiosidad y cultura popular. Siglos XIII-XVIII*, Saragossa, 1994; un dels darrers treballs importants és el llibre de J. Aurell i J. Pavón, *Ante la muerte. Actitudes, espacios y formas en la España medieval*, Pamplona, 2002-. Alguns d'aquests treballs són presents en l'aparat crític del present llibre, la qual cosa demostra una vegada més el coneixement que tenen els autors d'aquesta línia de recerca. Aquestes obres que ara hi afegeixo jo mateix, juntament amb el llibre objecte d'aquest comentari, confirmen que la mort i tot el que genera continuen interessant els historiadors i als estudiosos en general. Des d'aquesta òptica de la recerca, que troba les seves arrels en la tercera generació de l'escola francesa dels Annals i es manifesta en els autors citats més amunt, la lectura del llibre és fascinant i descobreix un món que, tot i no ser desconegut, recull uns elements que fins ara no s'havien presentat tots junts.

El text s'estructura en tres capítols, anomenats jornades. En la primera, a manera d'introducció, es presenten els conceptes generals relacionats amb la mort. El punt de partida d'aquesta jornada de camí és l'adquisició de la consciència de la mort per part de l'home. El camí continua per l'època medieval amb diversos textos que reflecteixen aquell temor que, a partir de la Baixa Edat Mitjana, anirà infontent la mort. De fet, i així ho expressen els autors, a partir del segle XIV els sentiments que desperta la mort són ben ambigus. La mort és una cosa certa però a la vegada incerta, ja que ningú no coneix el dia ni l'hora en que arribarà el moment de marxar d'aquest món. El temor d'aquest segle dóna pas a una por a la mort al segle XV i que es manifesta clarament en l'aparició del macabre en diferents terrenys, essent un dels més prolífics el de les danses macabres.

En aquest apartat sobre les danses macabres, ja es comença a desxifrar d'una forma ben clara el significat del títol de llibre i del subtítol. El macabre es mostra ben viu a través de les danses, però també des de la imaginació popular que inventa les danses dels morts o els relats —i les seves representacions plàstiques— de la llegenda dels Tres Morts i els Tres Vius. Tot això donarà lloc al triomf de la mort i les seves representacions. Massip i Kovács, en aquest apartat, fan ús d'una gran erudició al presentar de forma completa i exhaustiva totes les representacions en les que el macabre pren un paper central; ho exemplifiquen en un quadre que recull les danses macabres germàniques que sorgeixen entre els segles XV i XVIII, ja que és Alemanya qui s'emporta la palma en el conreu de les danses macabres, segons les pròpies paraules dels autors.

La segona jornada es centra en les danses macabres a la Península Ibèrica, partint de la partitura del *Llibre Vermell* de Montserrat, de finals del segle XIV i passant per les representacions dramàtiques i les imatges que hi ha d'aquestes danses a tot el país. Per a fer aquest repàs els autors continuen amb la seva erudició, però, a més, juguen amb diferents fonts documentals, demostrant una gran capacitat a l'hora de fer la recerca. Així, utilitzen la literatura per a conèixer danses macabres que ja han desaparegut o per a entendre algunes de les encara existents. D'aquestes, en fan descripcions completes que s'il·lustren, en molts casos, amb imatges en blanc i negre i també amb algunes imatges en color que apareixen reunides en un apèndix al final del llibre. De totes les danses macabres monumentals hi ha un treball molt extens sobre la dansa del convent de Sant Francesc de Morella, del darrer terç del segle XV. Una primera referència d'aquesta dansa ja apareix a la introducció que fan els autors al començar la primera jornada. Allí s'insinua que va ser la contemplació d'aquestes imatges que els va moure a fer l'estudi que ara tractem. Així doncs, s'entén que analitzin amb deteniment la dansa macabra de Morella, i ho fan seguint la tònica que han encetat en el primer capítol: amb l'ús de múltiples fonts documentals, iconogràfiques, literàries i musicals. Resulta molt interessant la comparació de partitures musicals que inclouen, entre altres, cançons populars catalanes. Això ens demostra que es tracta d'un llibre a través del qual es fa un viatge pel folklore entorn de la mort, un camí que intenta també posar sobre el paper totes aquelles

reminiscències del macabre que encara són presents en la cultura popular actual i s'acabaran de mostrar en la tercera jornada.

L'anàlisi de la dansa de Morella continua amb l'aportació de dades referents a altres danses que segueixen la mateixa tipologia que aquesta, que és una dansa circular. Així doncs, l'examen de manuscrits alemanys on apareix aquesta tipologia de dansa, demostra novament un gran coneixement de les fonts, i també la comparació del text de la dansa morellana amb textos i imatges procedents d'un altre element important a tenir en compte a l'hora de treballar sobre la Història de la Mort: els *Ars Moriendi*. Imatge i text, però també la música, configuren doncs aquests discursos que es desenvolupen entorn de la mort. Hi afegixen l'arbre de la mort, la roda de la fortuna i la roda de les edats de l'home completant la iconografia macabra.

Finalment, la tercera jornada, tanca el recorregut mostrant la mort com el personatge protagonista del teatre, d'alguns ritus i de les festes tradicionals. Un repàs a la Història ens presenta l'aparició de la mort en processons, misteris i entremesos ja a finals del segle XIV en diferents llocs: Barcelona, Tortosa, Mallorca, Cervera, Tarragona, València..., i també a Castella. A partir d'aquí, la mort, el macabre, els esquelets i calaveres surten al carrer en diverses manifestacions. Algunes d'aquestes encara es documenten al segle XIX o se'n troben casos concrets al segle XX, com són els balls d'albats al País Valencià. Els exemples del macabre i les seves manifestacions tradicionals són igualment exhaustius, i els autors no es centren únicament en l'àmbit espanyol i europeu sinó que, en alguns casos, presenten models del món anglosaxó i llatinoamericà. També demostren que la presència del macabre no es dona únicament dins del marc de la litúrgia –processons de Quaresma o de Setmana Santa-, o de la devoció popular –llums als cementiris, pregàries per les ànimes...-, sinó que es troben mostres al llarg del cicle festiu -Carnestoltes, Cap d'Any o les festes de Sant Andreu de La Selva del Camp-. De totes les danses els autors detenen la seva atenció en la coneguda Dansa de la Mort Verges, fent una acurada descripció en la que s'observa amb detall l'evolució de la dansa en el seu context del Dijous Sant. També es descriu la indumentària dels figurants, els objectes que porten i la seva simbologia, així com el significat de les colpidores frases que hi ha a la dalla i a la bandera de dos dels personatges centrals de la comparsa macabra.

Un darrer capítol amb les conclusions, molt clares i ben estructurades, tanquen el contingut d'aquest llibre, que s'acompanya de la bibliografia, d'un apèndix amb imatges en color i d'un índex temàtic, onomàstic i toponímic. Aquest, és d'una gran ajuda per al lector, que pot cercar informació concreta al llarg del llibre. A més, com que es tracta d'una obra que aporta gran quantitat de dades, imatges, partitures musicals..., aquest índex resulta imprescindible.

El lector, no obstant, hi pot trobar a faltar més referències bibliogràfiques sobre Història de la Mort i, sobretot, la gran obra de Johan Huizinga, *El otoño de la Edad Media* que, publicada al primer terç del segle XX, és una guia per a entendre el per què de l'aparició del macabre en la cultura occidental a la Baixa Edat Mitjana. En

el capítol 11, Huizinga parla de la imatge de la mort i, com a conseqüència d'ella, parla de la caducitat i fugacitat de la vida. De fet, l'aparició de la dansa de la mort està directament relacionat amb la idea de que la mort, a més de temor, fa nosa. Les representacions macabres, diu Huizinga i després ho comenta Philippe Ariès en els seus treballs sobre la mort a occident, no són res més que imatges que configura l'home medieval a nivell individual i també col·lectiu per a recordar el valor de la vida. És un punt a tenir en compte ja que, els historiadors, i els autors treballen també des d'una òptica historicista, fem història de la vida, no pas del que succeeix més enllà. Els historiadors francesos, que són els que van iniciar aquesta línia de recerca a partir dels anys 70, remarquen molt aquest aspecte. I emmarquen aquestes idees en la Història de les Mentalitats, dient que, la Baixa Edat Mitjana és un moment en que es configura la consciència individual, i en aquesta transformació la mort hi té un paper central. Això es veu en la literatura del moment, no només la popular, sinó també tota la literatura que conformarà el que es coneix com a *Devotio Moderna*, una nova forma d'entendre la relació amb la divinitat i amb la mort que serà present en la pràctica religiosa dels segles moderns. El gran punt d'inflexió a l'hora de destriar el que és popular del que és oficial és el concili de Trento, i així ho apunta M.Carmen Gómez al pròleg i es manifesta en diferents afirmacions al llarg del text, que parlen de la Contrarreforma, de la pietat barroca i de les representacions de la *vanitas*, tan presents en el barroc hispà. La continuïtat de les representacions macabres, però també de la ideologia que amaguen, és evident. D'aquesta manera, el treball s'emmarca dins d'una concepció temporal de llarga durada. I és que les idees, les mentalitats i les seves representacions són elements que arrelen profundament en la societat i perduren en múltiples manifestacions. Malgrat que el poder eclesiàstic ha intentat tallar de soca-rel aquest folklore, d'una o altra manera ha continuat essent present en la nostra societat, sobretot en els aspectes més populars. Així ho demostren magníficament els autors Massip i Kovaács en aquest llibre, d'obligada lectura per a tots els que volem conèixer més coses del passat per a entendre el nostre present. Conèixer com han conjurat la mort els nostres avant-passats ens pot ajudar a comprendre com s'ha viscut en el passat, i la mort ha condicionat sempre la forma de viure, i ha condicionat també la Història, que no és res més que la vida.

